

Detektory cząstek

Elementy fizyki cząstek elementarnych

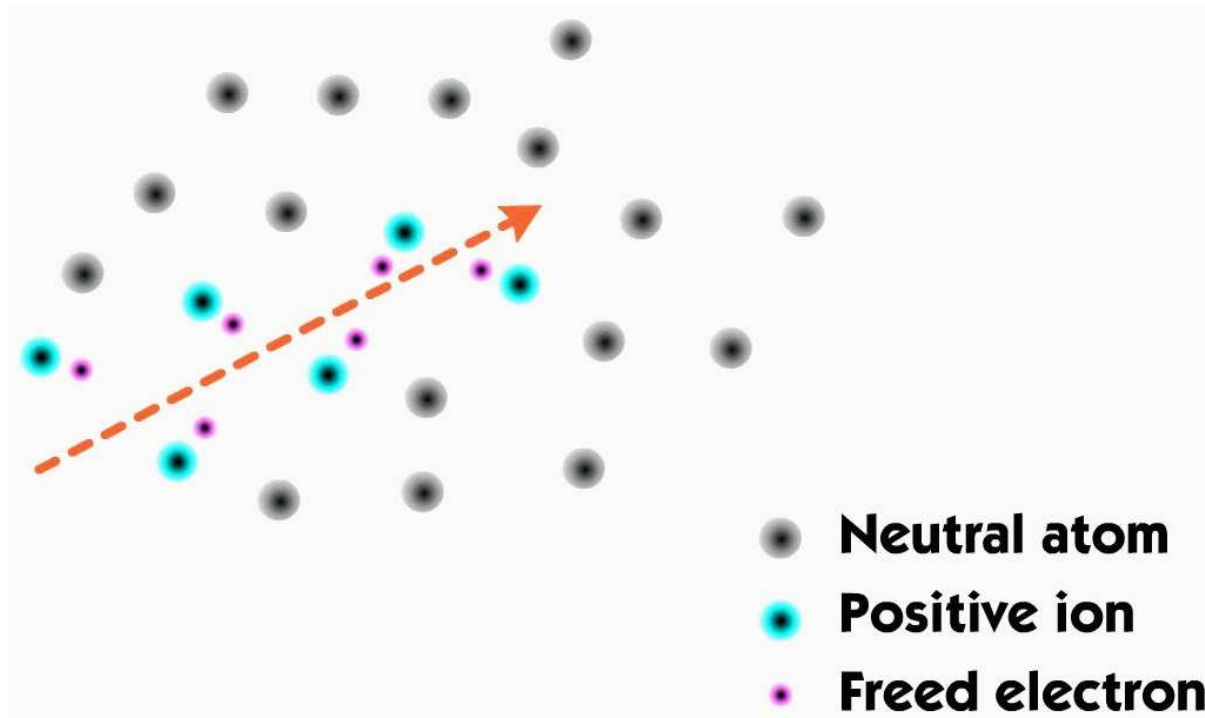
Wykład III

- Detekcja cząstek
  - ⇒ detektory śladowe
  - ⇒ kalorymetry
- Detektory w dużych eksperymentach

Detektory

Jonizacja

U podstaw działania przeważającej większości detektorów cząstek elementarnych leży **zjawisko jonizacji**:

Cząstka naładowana przechodząc przez ośrodek **oddziałuje Kulombowsko** z elektronami i oddaje im część swojej energii **“wybijając”** je z atomów.

Detektory

Jonizacja

Straty energii na jonizację opisuje wzór Bethe-Blocha:

$$-\frac{dE}{dx} = \left(0.307 \frac{\text{MeV}}{\frac{g}{\text{cm}^2}}\right) z^2 \frac{Z}{A} \frac{1}{\beta^2} \left[\ln \frac{2m_e \beta^2 \gamma^2}{I^2} - \beta^2 - \frac{\delta}{2} \right]$$

gdzie: z - ładunek cząstki,

β - jej prędkość

I - energia jonizacji;

dla większości materiałów ~ 10 eV

δ - poprawka związana

z polaryzacją ośrodka

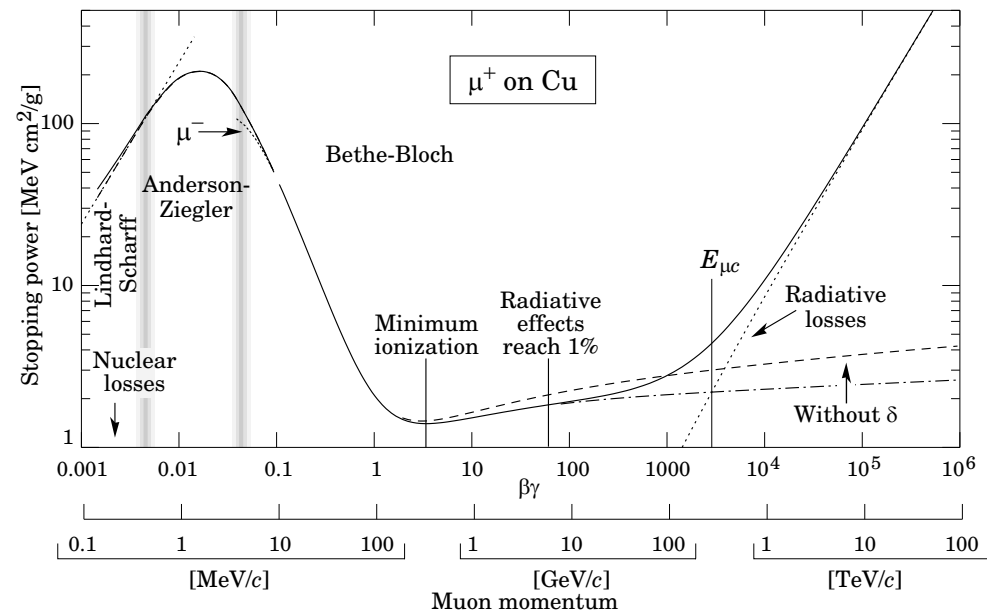
Przy założeniu $m \gg m_e$

jonizacja zależy wyłącznie od β / γ

Straty minimalne dla $\gamma \sim 3$:

$$-\frac{dE}{dx} \Big|_{min} \sim 2 \text{MeV} / \frac{g}{\text{cm}^2}$$

← wzór Bethe-Blocha →

Detektory

Jonizacja

Jonizacja może prowadzić do wielu różnorodnych procesów, będących podstawą detekcji cząstek.

Metody “historyczne”:

- kondensacja pary
⇒ komora mgłowa Wilsona (1911)
- reakcje chemicznych
⇒ ślady w emulsji “fotograficznej” (~1930)
(wciąż używane ze względu na precyzję)
- wrzenie cieczy
⇒ komora pęcherzykowa (1952)
- wyładowanie elektryczne
⇒ komora iskrowa

Wykorzystywane współcześnie:

- świecenie (scyntyłacja)
⇒ liczniki scyntyłacyjne
- przepływ prądu
⇒ liczniki gazowe
⇒ detektory półprzewodnikowe

Detektory

Licznik scyntylacyjny

W niektórych substancjach (kryształach, związkach organicznych) powrotowi wzbudzonego atomu do stanu podstawowego towarzyszy emisja fotonu - **scyntyłacja**

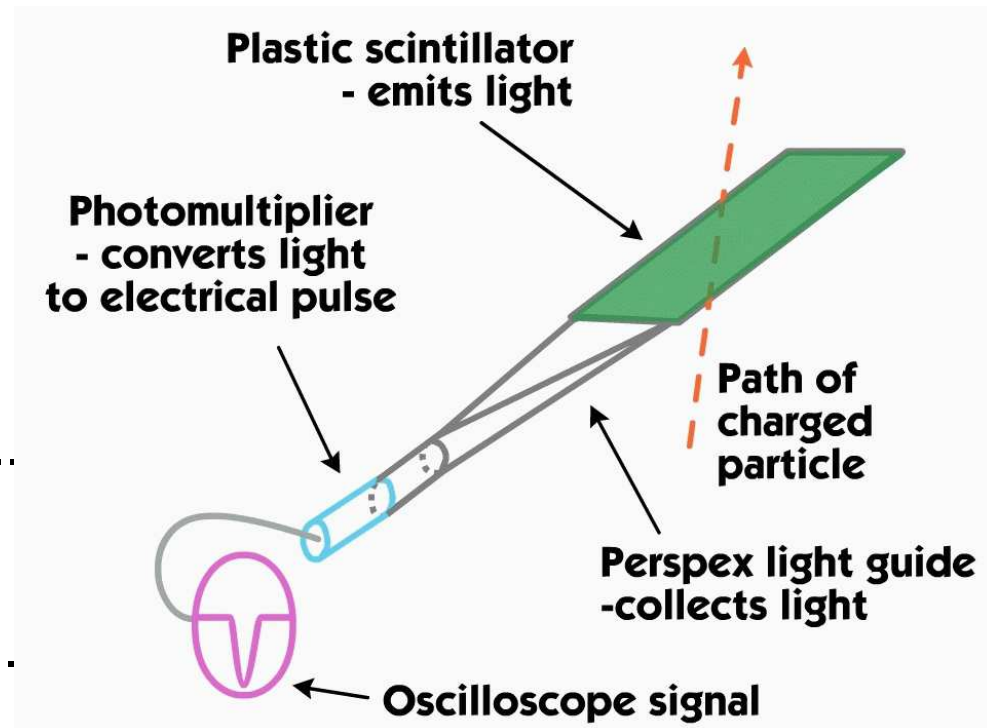
Emitowane fotony mogą być rejestrowane przez fotopowielacze, fotodiody lub inne elementy światłoczułe.

Zalety:

tanie, szybka odpowiedź detektora (kilka ns)...

Wady:

kłopotliwy tor optyczny, brak pomiaru pozycji...

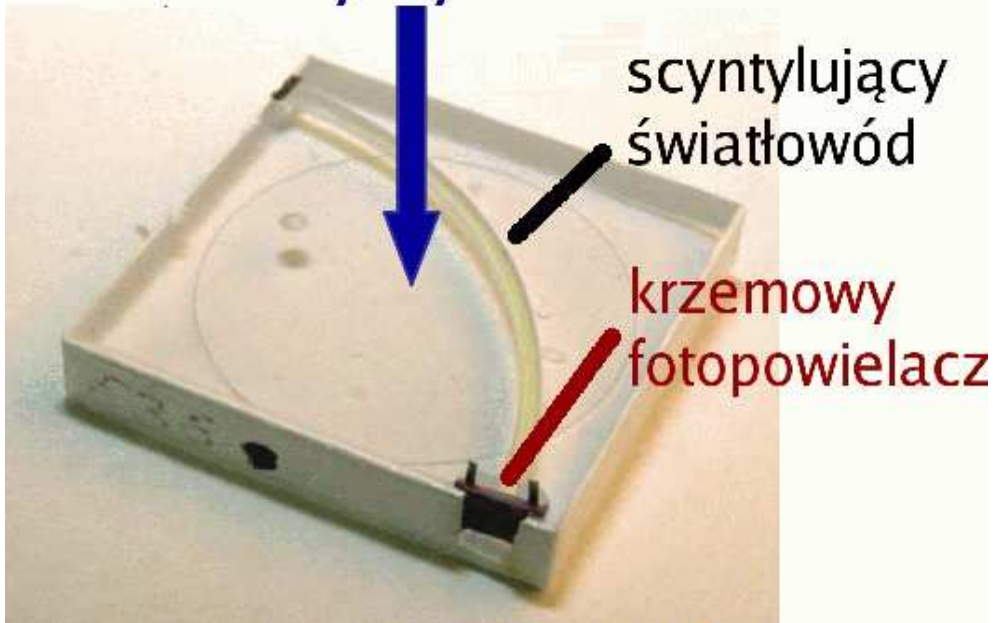
Detektory

Licznik scyntylacyjny

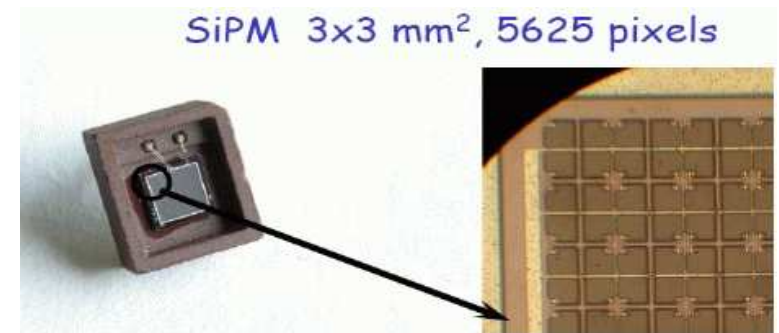
Ogromny postęp w dziedzinie urządzeń **opto-elektronicznych**, jaki dokonał się w ostatnich latach, doprowadził do ponownego wzrostu zainteresowania **scyntylatorami**.

Element odczytu prototypu kalorymetru dla ILC

Scyntylator

Krzemowy fotopowielacz

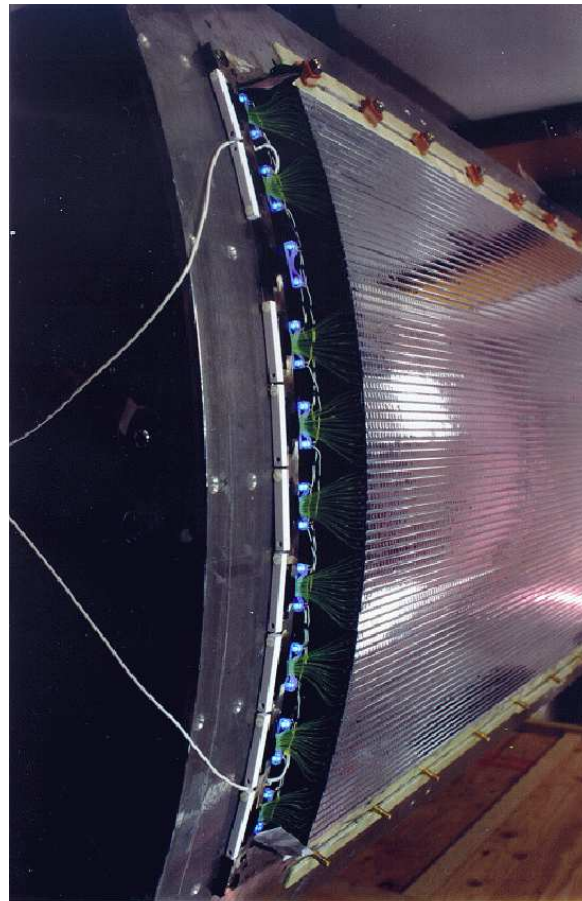
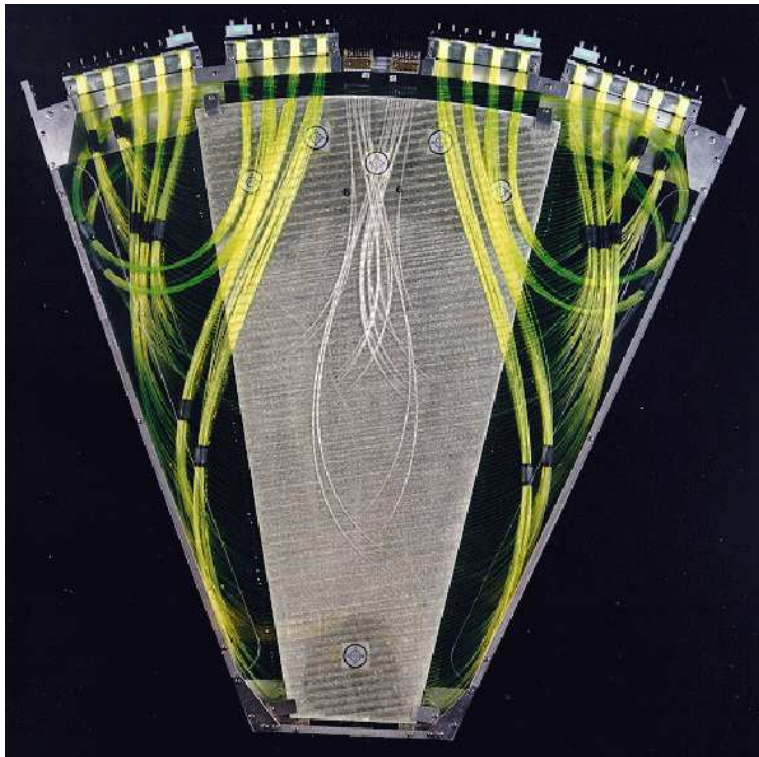
Jeszcze nie tak dokładny jak tradycyjny, ale szybki postęp...

Detektory

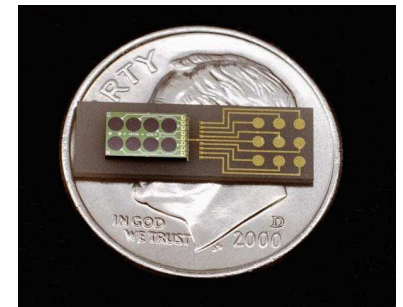
Licznik scyntylacyjny

Miniaturyzacja odczytu otworzyła drogę do budowy **detektorów śladowych** opartych o **włókna scyntylujące**

Eksperyment D0

Element odczytu
(8 włókien)

Zastosowania aplikacyjne

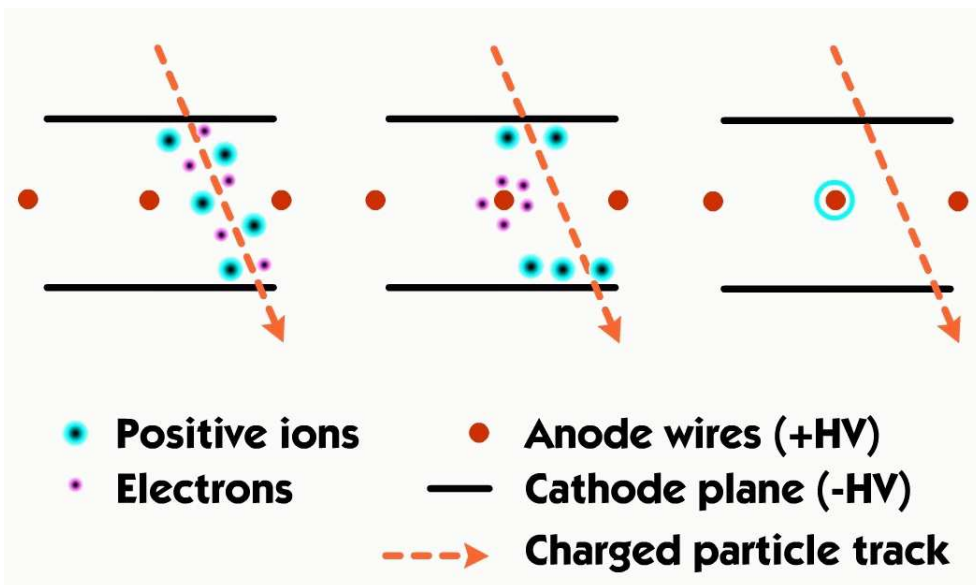

Detektory

Liczniki gazowe

Wielodrutowa komora proporcjonalna:

Jony i elektrony swobodne, powstałe w gazie w wyniku jonizacji, dryfują w kierunku odpowiednich elektrod.

Pole elektryczne jest najsilniejsze przy drutach anodowych.

Przy odpowiednim doborze napięcia może tam dojść do wtórnych jonizacji i kaskadowego powielania ładunku poprzez przyspieszane elektrony

⇒ “wzmocnienie gazowe” ($\sim 10^3 - 10^6$)

Nagroda Nobla 1992 - Georges Charpak:

“for his invention and development of particle detectors, in particular the multiwire proportional chamber” (MWPC)

Detektory

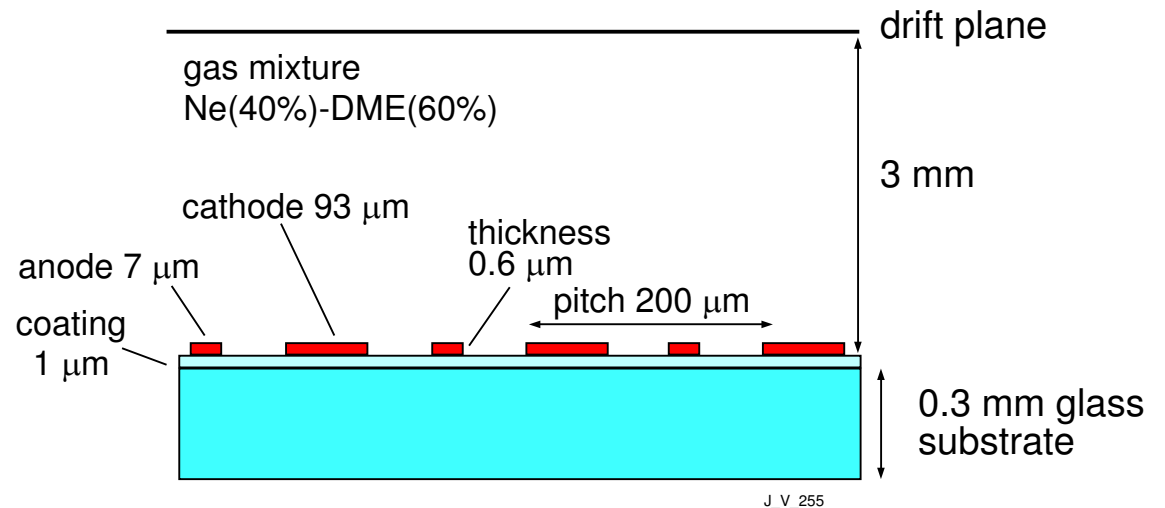
Liczniki gazowe

Słabym punktem komory wielodrutowej są... **druty**.

Ze względu na działające **siły** nie mogą być zbyt blisko siebie
⇒ **ograniczona rozdzielczość przestrzenna** ($\geq 1\text{mm}$)

Wielodrutowe komory MWPC, oparte na pomysłe Czarpak'a, stosowane są coraz rzadziej.

Nowe pomysły ⇒ **Micro-Strip Gas Chamber (MSGC)**:

zamiast drutów - **metalowe paski** napylone na izolatorze

~ “pół” komory wielodrutowej

Odległości między paskami mogą być dużo mniejsze
⇒ **dokładniejsze pomiary torów** ($\sim 100\mu\text{m}$)

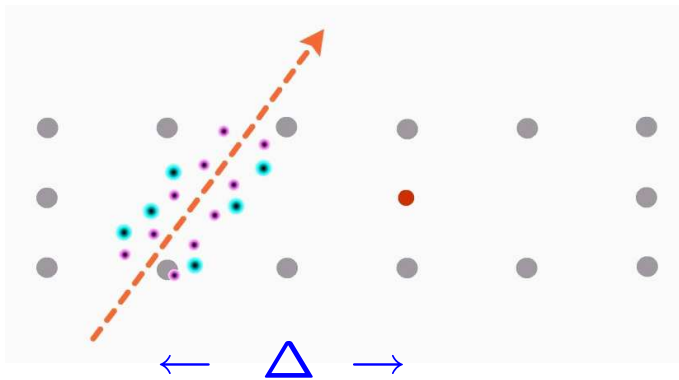
“pixle” zamiast pasków ⇒ **możliwa rekonstrukcja 2-D !!!**

Detektory

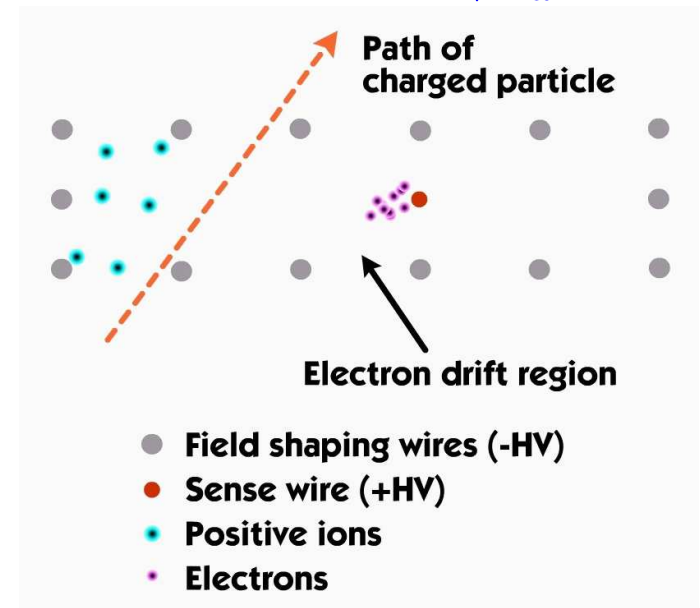
Komora dryfowa

Komora proporcjonalna z wydłużonym obszarem dryfu:

$t = 0$

$t = \Delta t \approx \Delta / v_d$

Znając **prędkość dryfu** elektronów w komorze v_d oraz **opóźnienie impulsu** z komory Δt możemy wyznaczyć pozycję cząstki...

Typowe prędkości dryfu: $v_d \sim 10^5 \text{ m/s} = 100 \mu\text{m/ns}$

Dokładność pomiaru czasu $\sim 1 \text{ ns} \Rightarrow$ dokładność pozycji $\sim 100 \mu\text{m}$

Wada: pomiar tylko w jednym wymiarze...

Detektory

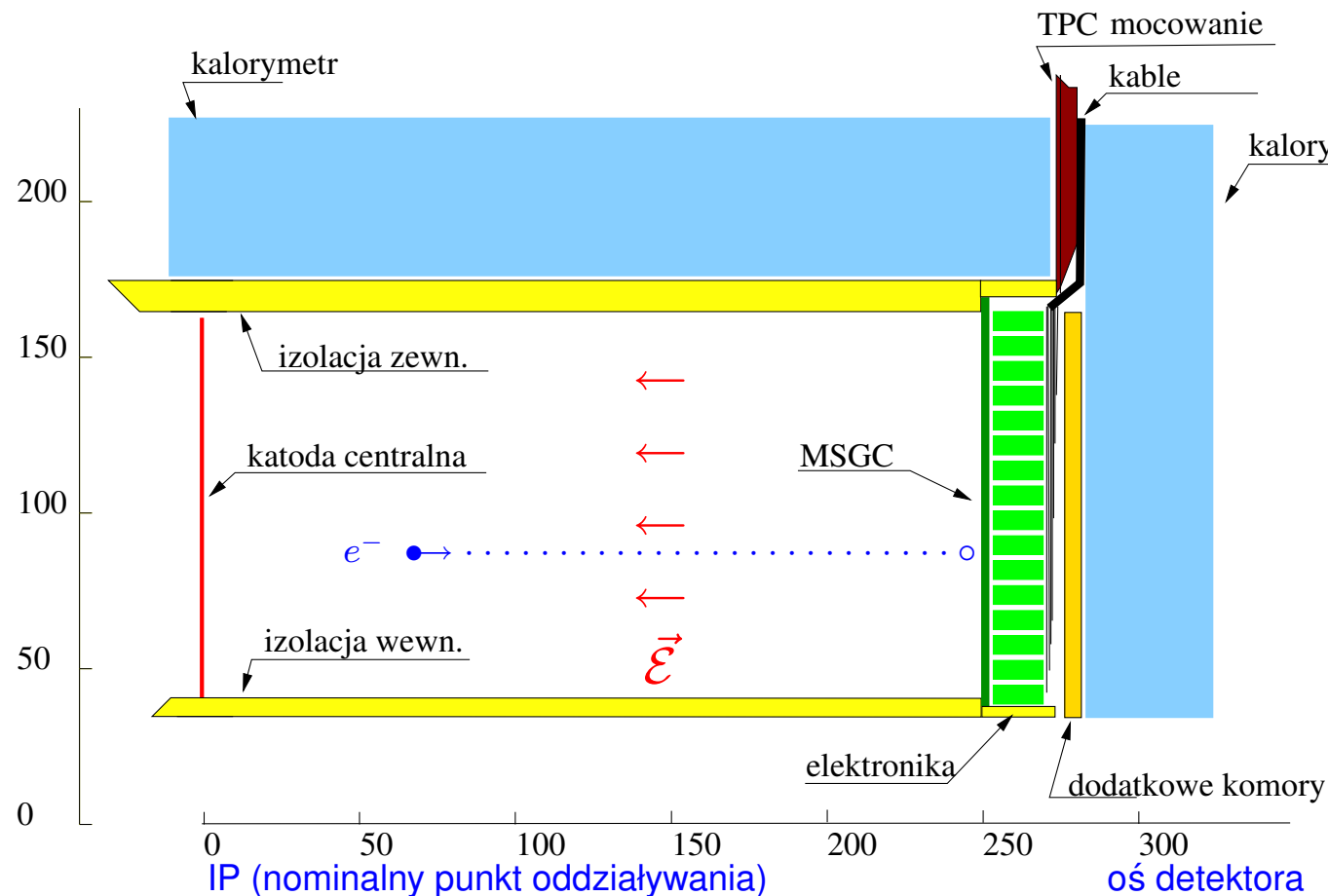
Komora TPC

Time Projection Chamber -
“komora projekcji czasowej”

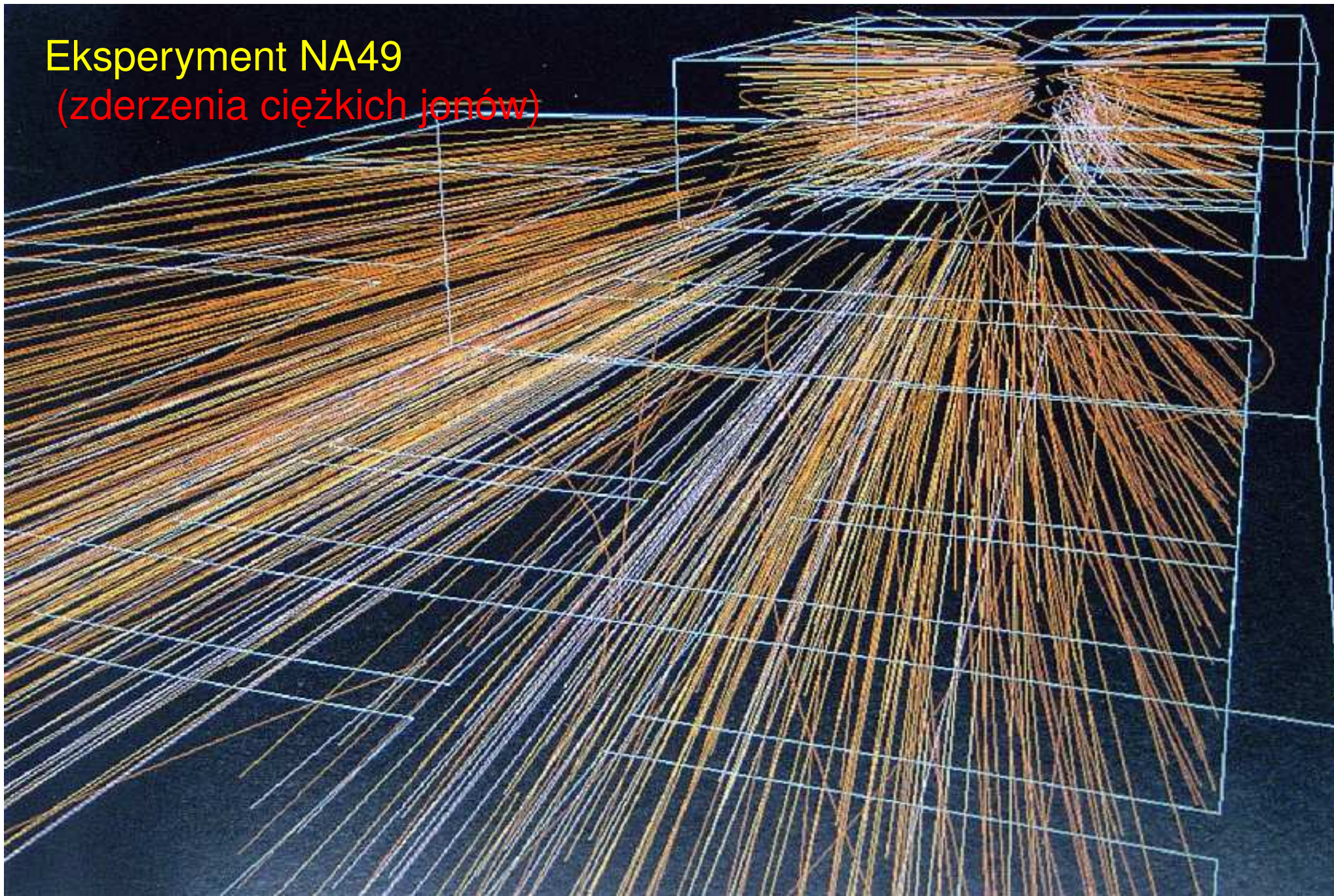
Pełna, trójwymiarowa (3D)
rekonstrukcja toru cząstki
na podstawie:

- czasu dryfu elektronów
(1 współrzędna)
- miejsca rejestracji
elektronów w MSGC
(2 współrzędne)

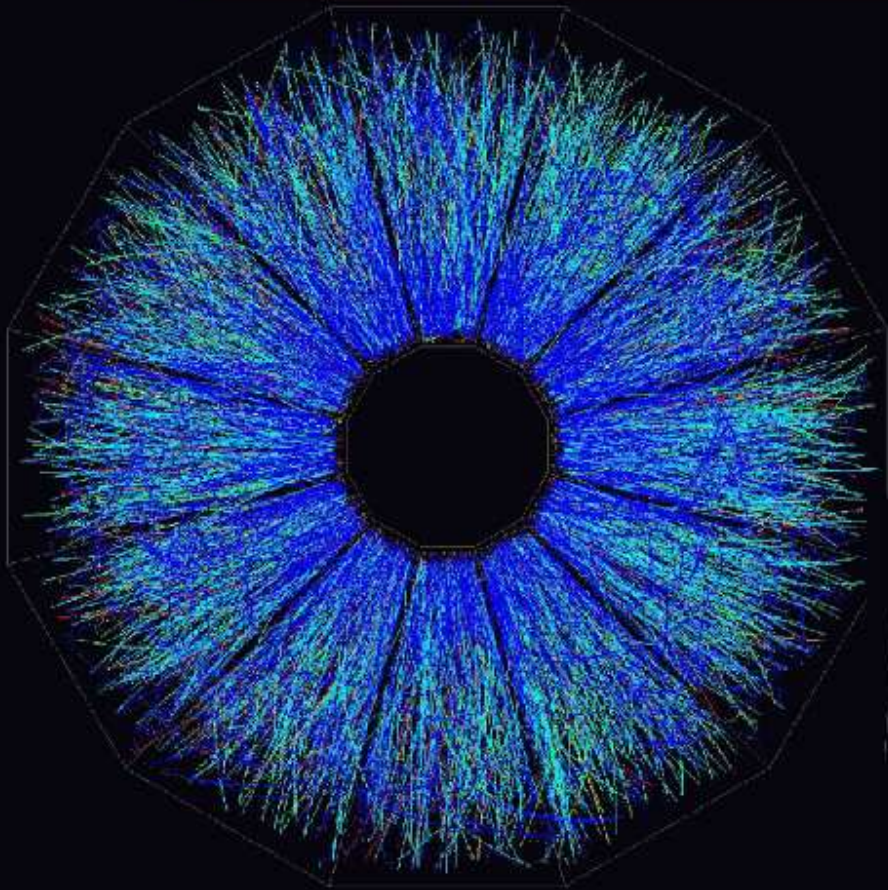
Schematyczny rysunek TPC (1/4 detektora):

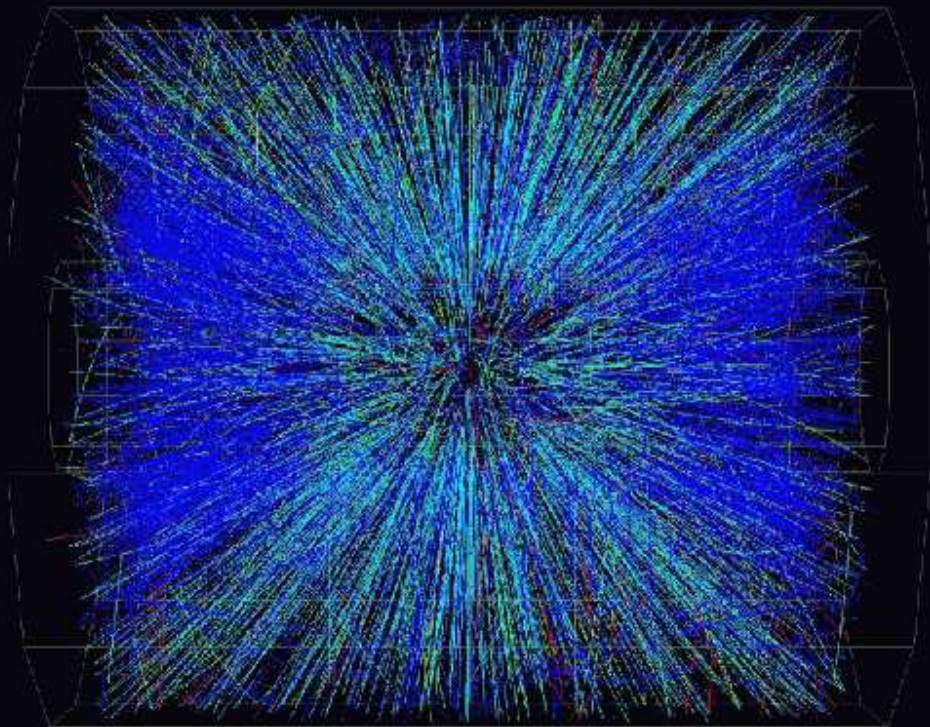
Eksperyment NA49
(zderzenia ciężkich jonów)

Au on Au Event at CM Energy ~ 130 A-GeV

Central Event

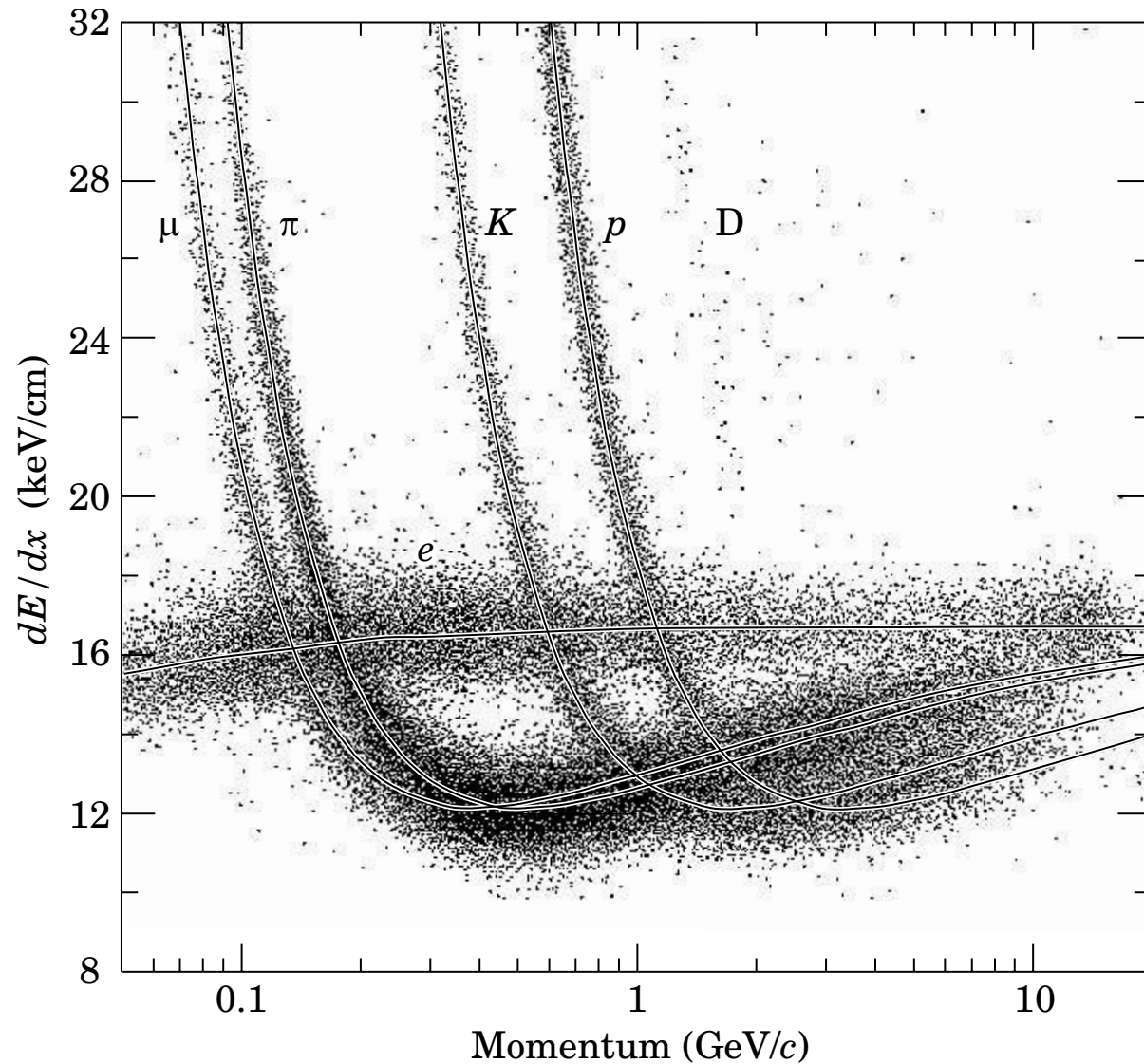

color code $\Rightarrow$ energy loss

Detektory

Komora TPC

Jednoczesny pomiar **pędu** (z zakrzywienia toru w polu magnetycznym) i gęstości strat na **jonizację** pozwala na (częściową) **identyfikację cząstek**:

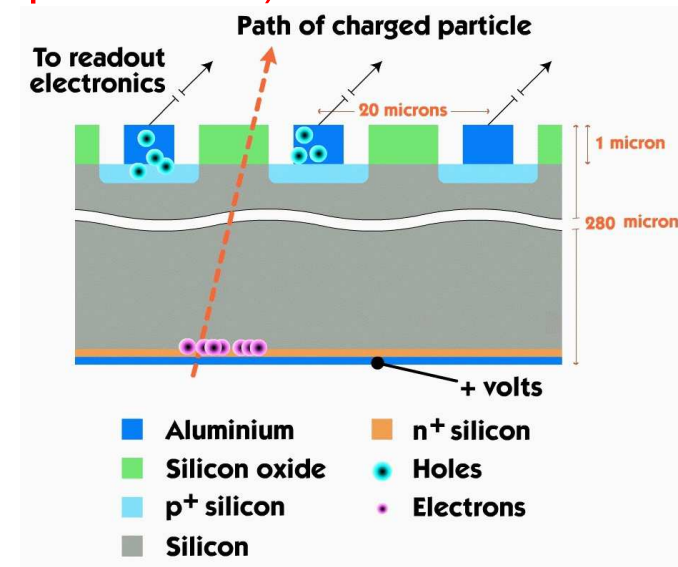
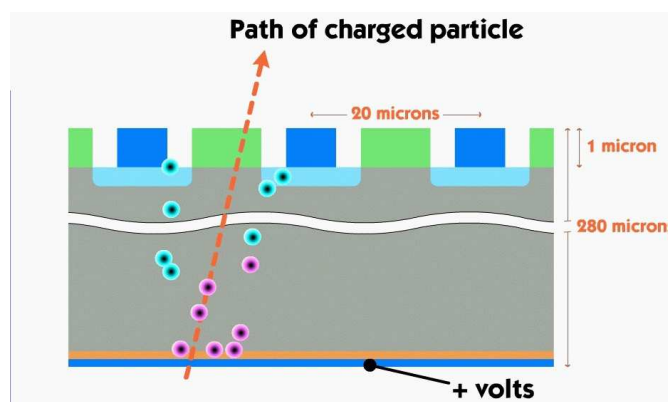
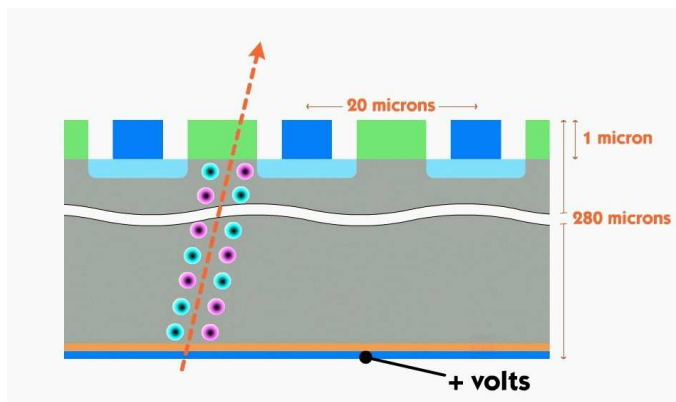

Detektory

Detektory półprzewodnikowe

Są coraz powszechniej używane w fizyce cząstek.

Przykład konstrukcji detektora krzemowego (**silicon micro-strip detector**):

W wyniku **jonizacji** powstają swobodne **elektrony** i **dziury**.

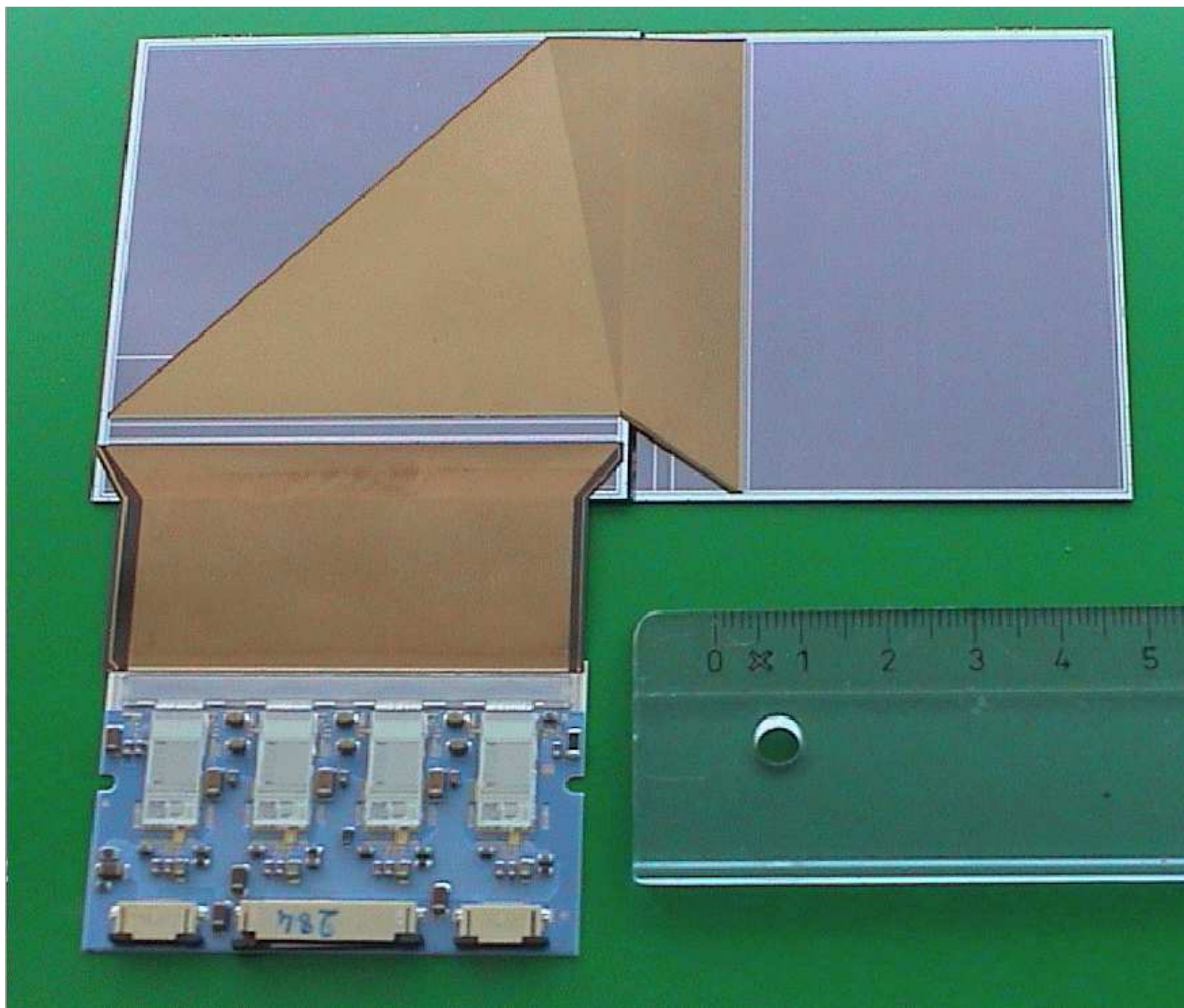
⇒ mierzymy **przepływ ładunku** przez spolaryzowane w kierunku zaporowym **złącze pn** (diode).

Warstwa typu *p* w postaci **wąskich pasków** ⇒ bardzo **dokładny pomiar pozycji** cząstki ($< 10\mu m$)

Detektory półprzewodnikowe mogą także wykorzystywać inne technologie, np. układy typu CCD (powszechnie używane w kamerach cyfrowych).

Pojedynczy
segment
detektora
wierzchołka
eksperymentu
ZEUS

Silicon Microstrip Tracker

Eksperyment D0

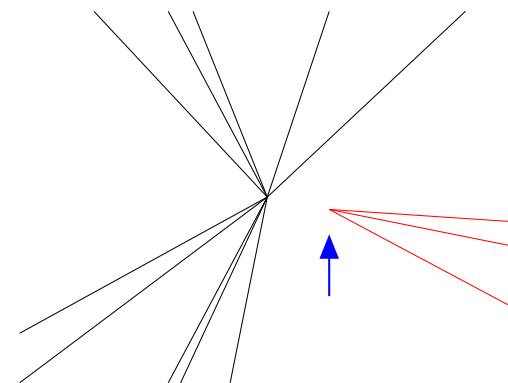
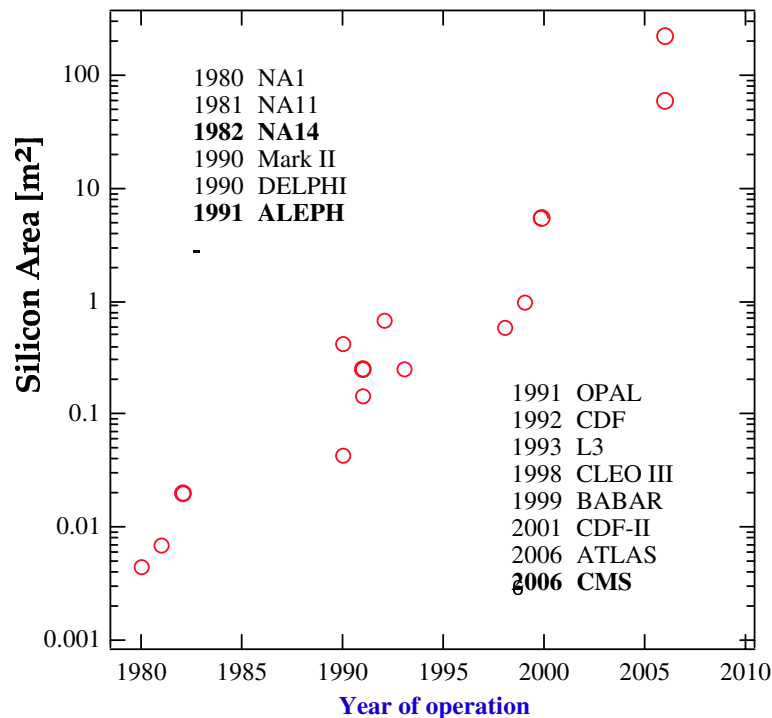
Detektory

Detektory półprzewodnikowe

Dzięki rozwojowi technologii możemy budować **coraz tańsze** i **coraz większe** detektory:

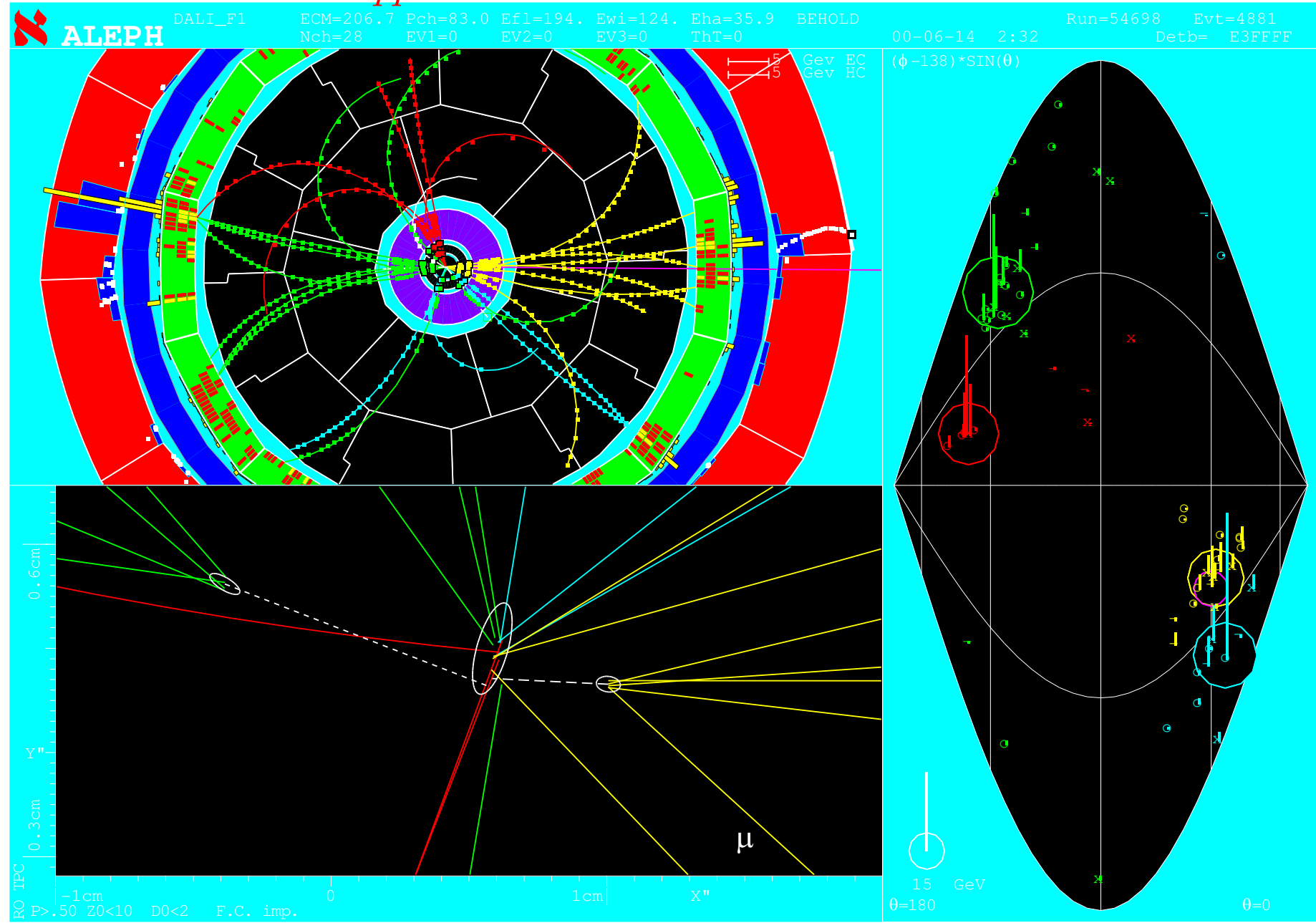
Detektory półprzewodnikowe są używane głównie do **pomiaru wierzchołka** oddziaływania i **wierzchołków wtórnych**

⇒ **identyfikacji mezonów B**
(kwarku b ; $c\tau \sim 0.5\text{mm}$)

$e^+e^- \rightarrow Zh \rightarrow b\bar{b} q\bar{q}$

zrekonstruowane dwa wtórne wierzchołki

Detektory

Detektory śladowe (mierzące tory cząstek) pozwalają na pomiar pędu **jedynie dla cząstek naładowanych** (!)

Aby jak najmniej zakłucać lot cząstki detektory śladowe powinny mieć jak najmniejszą gęstość/grubość

Cząstki **neutralne** nie oddziałują praktycznie w detektorach śladowych

⇒ pozostają **“niewidoczne”**

⇒ musimy mieć **inną metodę** dla ich pomiaru

Aby zmierzyć energię **cząstek neutralnych** lub pęków (ang. **jetów**) cząstek (zawierających cz. naładowane i neutralne) budujemy

Kalorymetry

Detektory

Kalorymetry

Pomiar energii w kalorymetrze polega na całkowitej absorbcji cząstki padającej i zamianie jej energii na mierzalny sygnał.

Sygnał pochodzi od kaskady cząstek wtórnych, powstających w oddziaływaniu cząstki pierwotnej z gęstym materiałem kalorymetru.

Cząstki wtórne “dzielą się” energią cząstki pierwotnej, a jonizując ośrodek prowadzą do powstania sygnału proporcjonalnego do początkowej energii.

Rodzaje kaskad (i kalorymetrów):

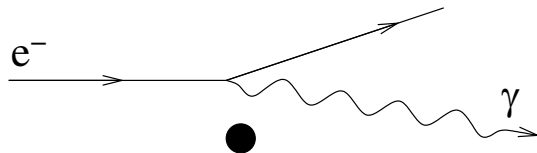
- elektromagnetyczne (elektronowo-fotonowe) - wywoływane przez elektrony, pozytony, fotony, π^0
- hadronowe - wywoływane przez inne, silnie oddziałujące cząstki

Detektory

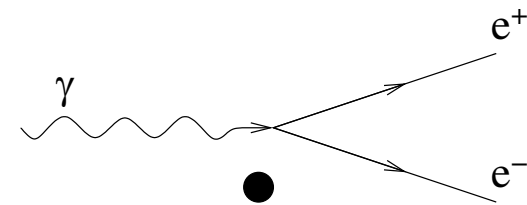
Kalorymetry elektromagnetyczne

Dla energii powyżej $E_c \sim 10$ MeV:

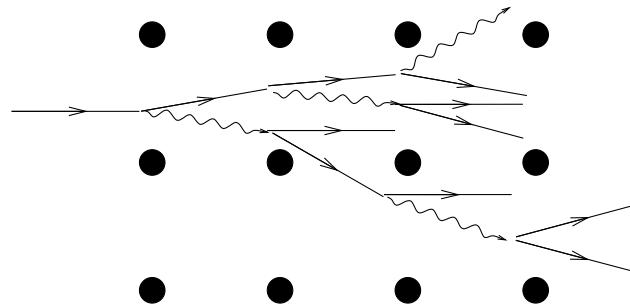
elektrony tracą energię prawie wyłącznie na **promieniowanie hamowania**

fotonów ulegają **konwersji na pary $e^+ e^-$**

Wysokoenergetyczny **elektron lub foton** wpadając do kalorymetru wywołuje **kaskadę** składającą się z $N \sim E/E_c$ cząstek

Promieniowanie hamowania i kreacja par nie zmieniają energii kaskady

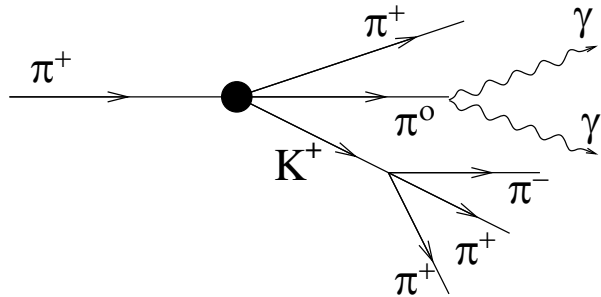
⇒ 100% tracone na **jonizację** ośrodka

⇒ możliwy jest bardzo **dokładny pomiar energii**.

Detektory

Kalorymetry hadronowe

Oddziaływania silne hadronów z jądrami ośrodka prowadzą głównie do produkcji pionów ($\pi^\pm$, π^0) i kaonów ($K^\pm$, K^0).

Większość energii początkowej cząstki zostaje ostatecznie zużyta na jonizację ośrodka dając mierzony sygnał.

Jednak część energii “gubiona” jest na wzbudzenia i rozbitcie jąder oraz neutrina produkowane w rozpadach.

Z uwagi na duże fluktuacje w rozwoju kaskady prowadzi to do niepewności w pomiarze energii:

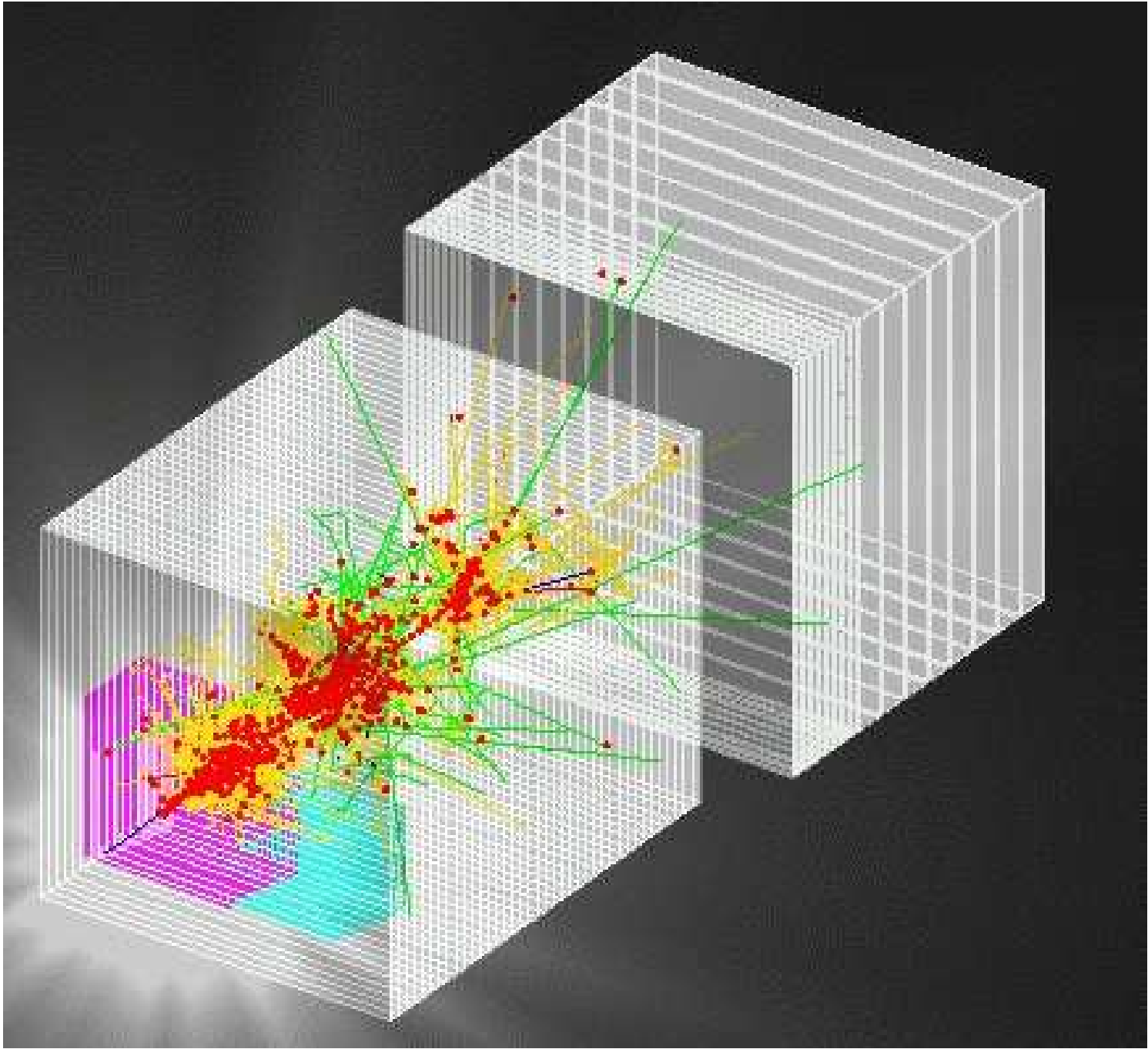
$$\frac{\sigma_E}{E} \sim \frac{50\%}{\sqrt{E[\text{GeV}]}}$$

Stosując odpowiednie materiały (np. uran) możemy “odzyskać” część energii traconej w procesach jądrowych i poprawić dokładność pomiaru (tzw. kalorymetry kompensujące).

Możemy też starać się zmierzyć udział różnych procesów w rozwoju kaskady (“tracking calorimeter”)

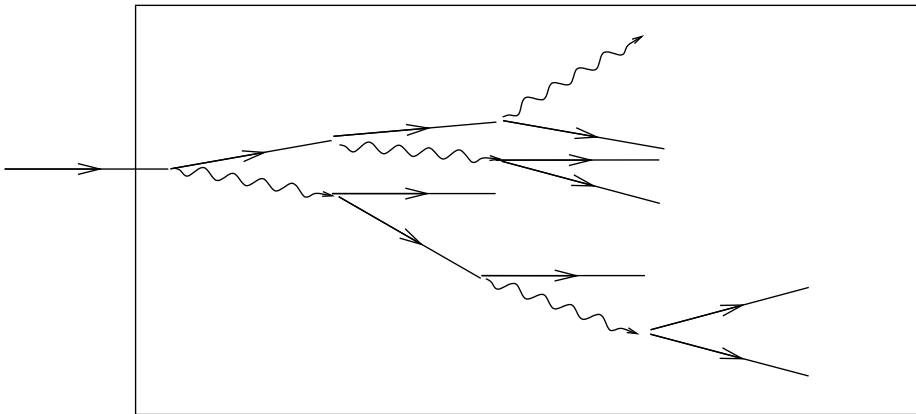
Symulacja rozwoju
kaskady
hadronowej

Detektory

Kalorymetry jednorodne

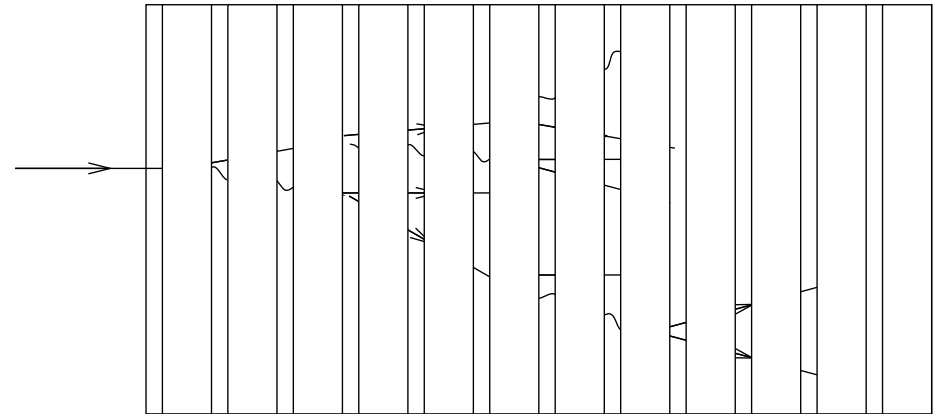
Kaskada rozwija się wyłącznie w materiale aktywnym (pozwalającym na pomiar strat energii):

Precyzyjny pomiar, ale kalorymetr **duży** i **kosztowny** (materiały aktywne mają naogół niewielkie gęstości)

Kalorymetry próbkujące

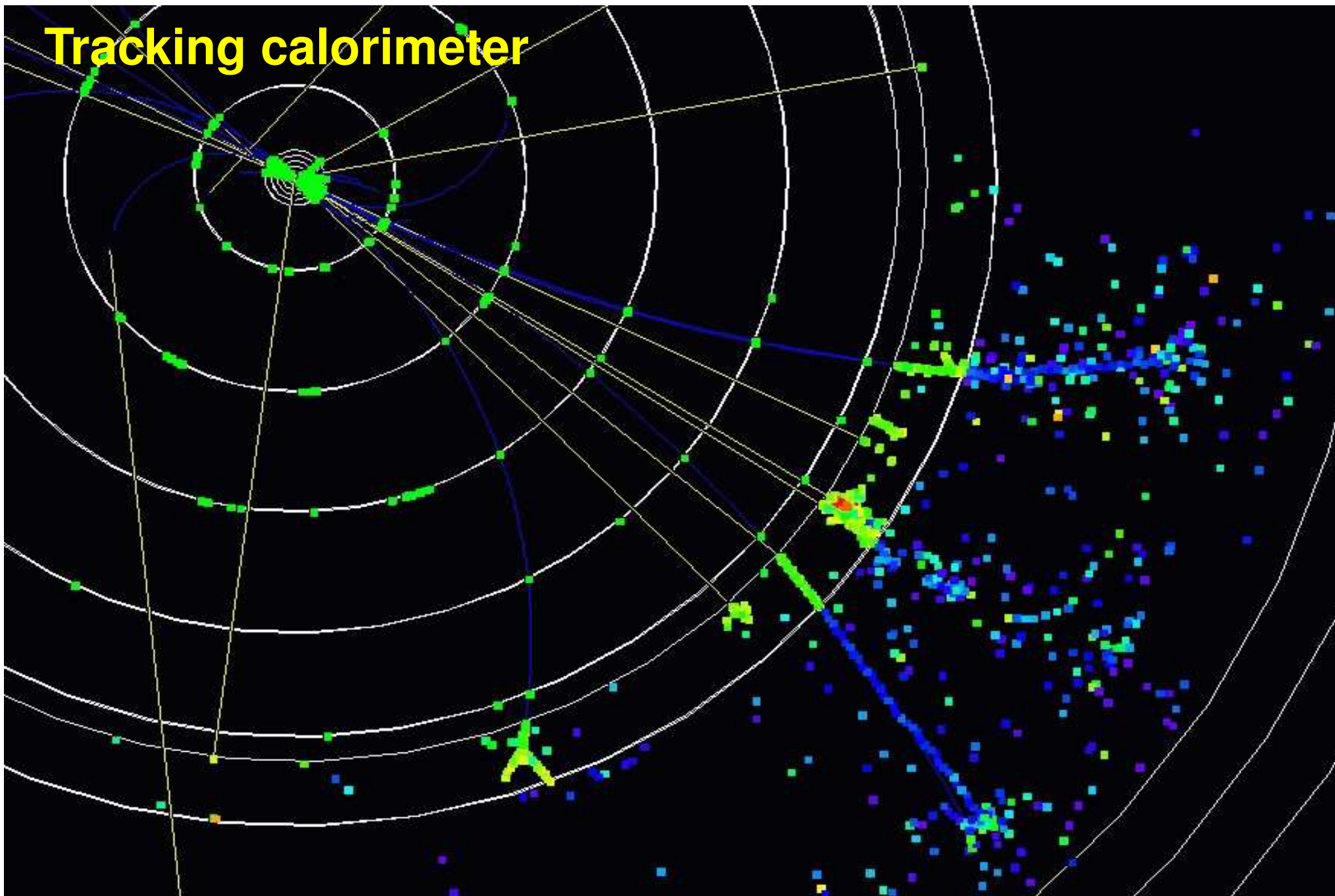
Materiał **aktywny** (pomiar) przekładany warstwami gęstego **absorbera** (rozwój kaskady):

Dodatkowe fluktuacje **pogarszają pomiar**, ale kalorymetr jest dużo **mniejszy** i **tańszy**

Wpływ fluktuacji maleje ze wzrostem energii

Tracking calorimeter

Detektory

Detektory są jak ogry...

Ogry są jak cebula...

Cebula ma warstwy...

Ogry mają warstwy...

Detektory mają warstwy...

Detektory

Struktura warstwowa

Współczesne eksperymenty fizyki wysokich energii (zwłaszcza te na wiązkach przeciwbieżnych) są naogół zbudowane z **wielu różnorodnych elementów**.

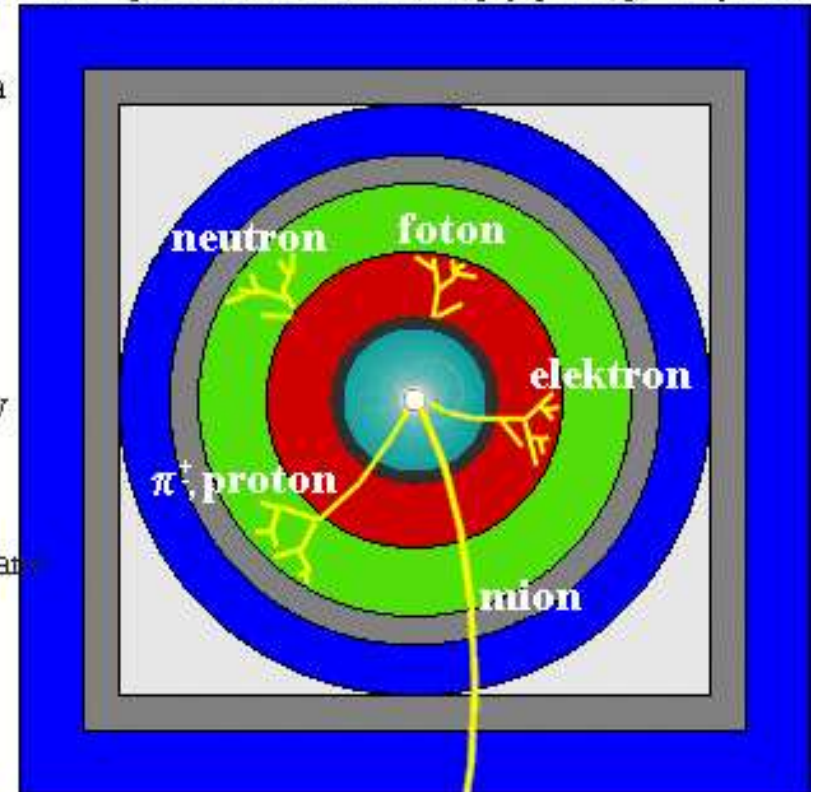
Ułożone **jeden za drugim** detektory umożliwiają optymalny pomiar **wszystkich rodzajów cząstek** i ich (zwykle częściową) identyfikację.

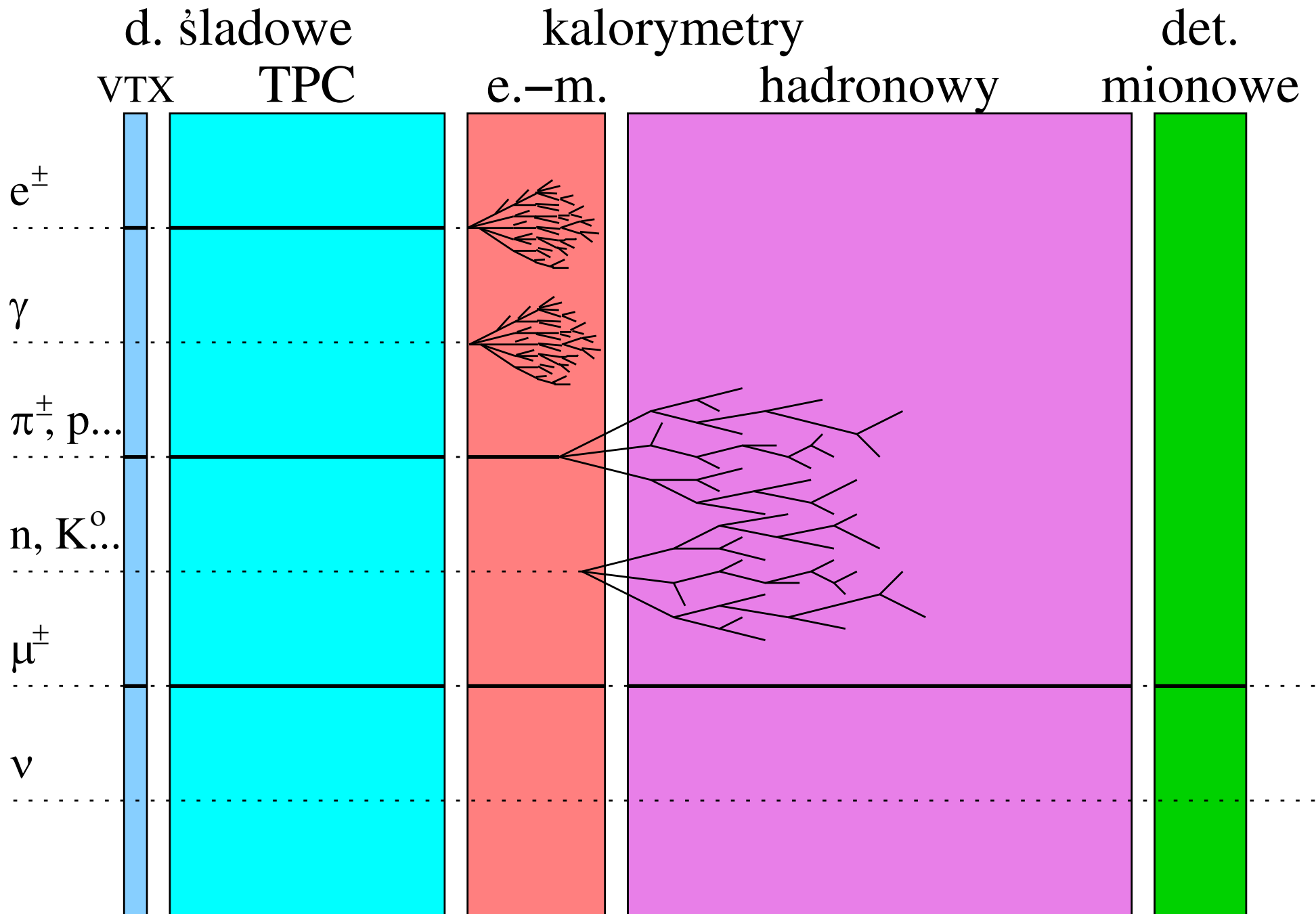
Kaskady elektromagnetyczne są dużo krótsze niż **hadronowe**, gdyż naogół droga radiacyjna $\ll$ drogi na oddziaływanie (silne)

$$1X_0 \ll 1\lambda_{int}$$

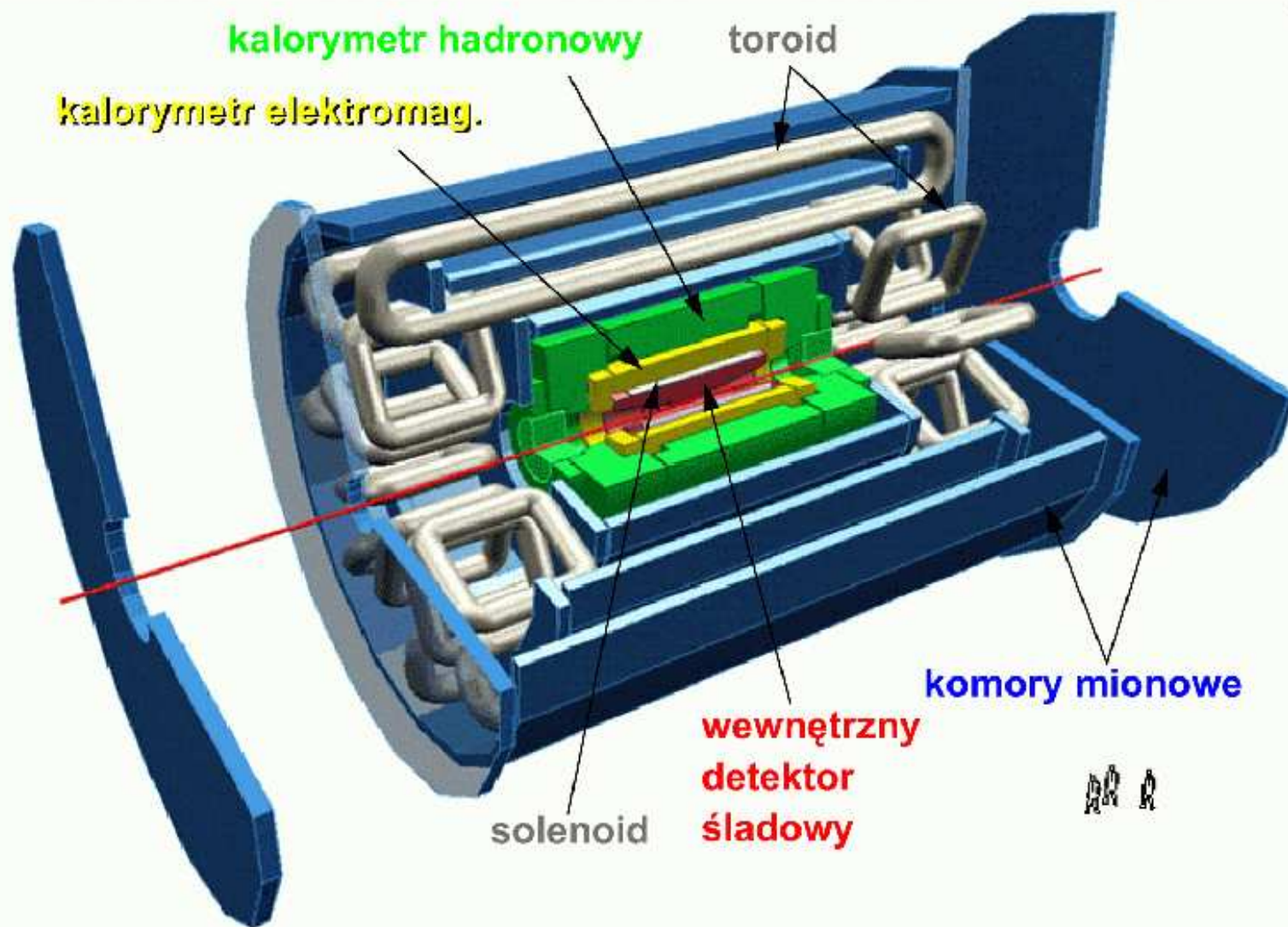
Przekrój poprzeczny detektora, ilustrujący tory cząstek

- rura dryfowa
- komora trackera
- solenoid magnesu
- kalorymetr elektromagnetyczny
- kalorymetr hadronowy
- namagnesowane żelazo
- komory mionowe

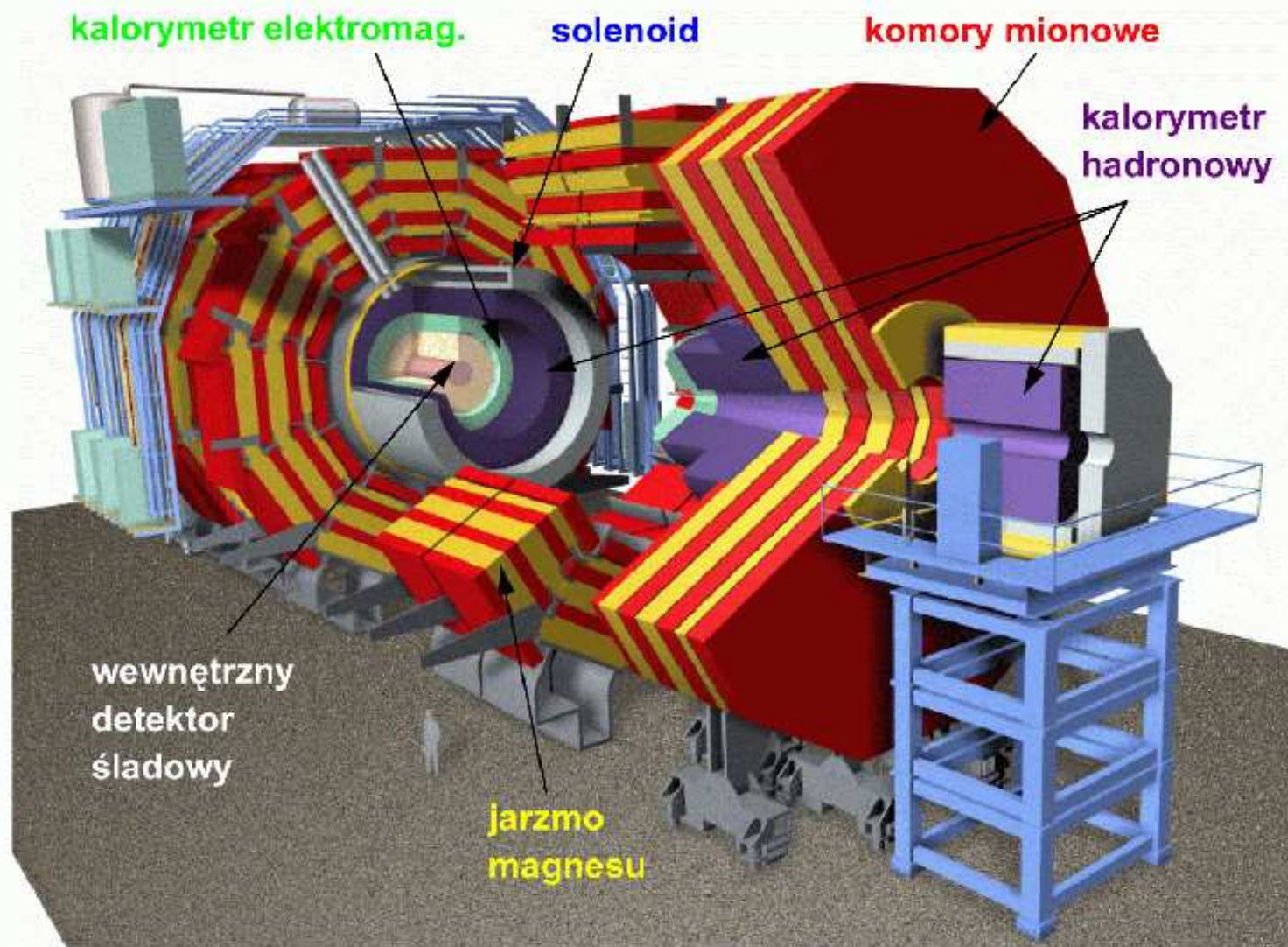

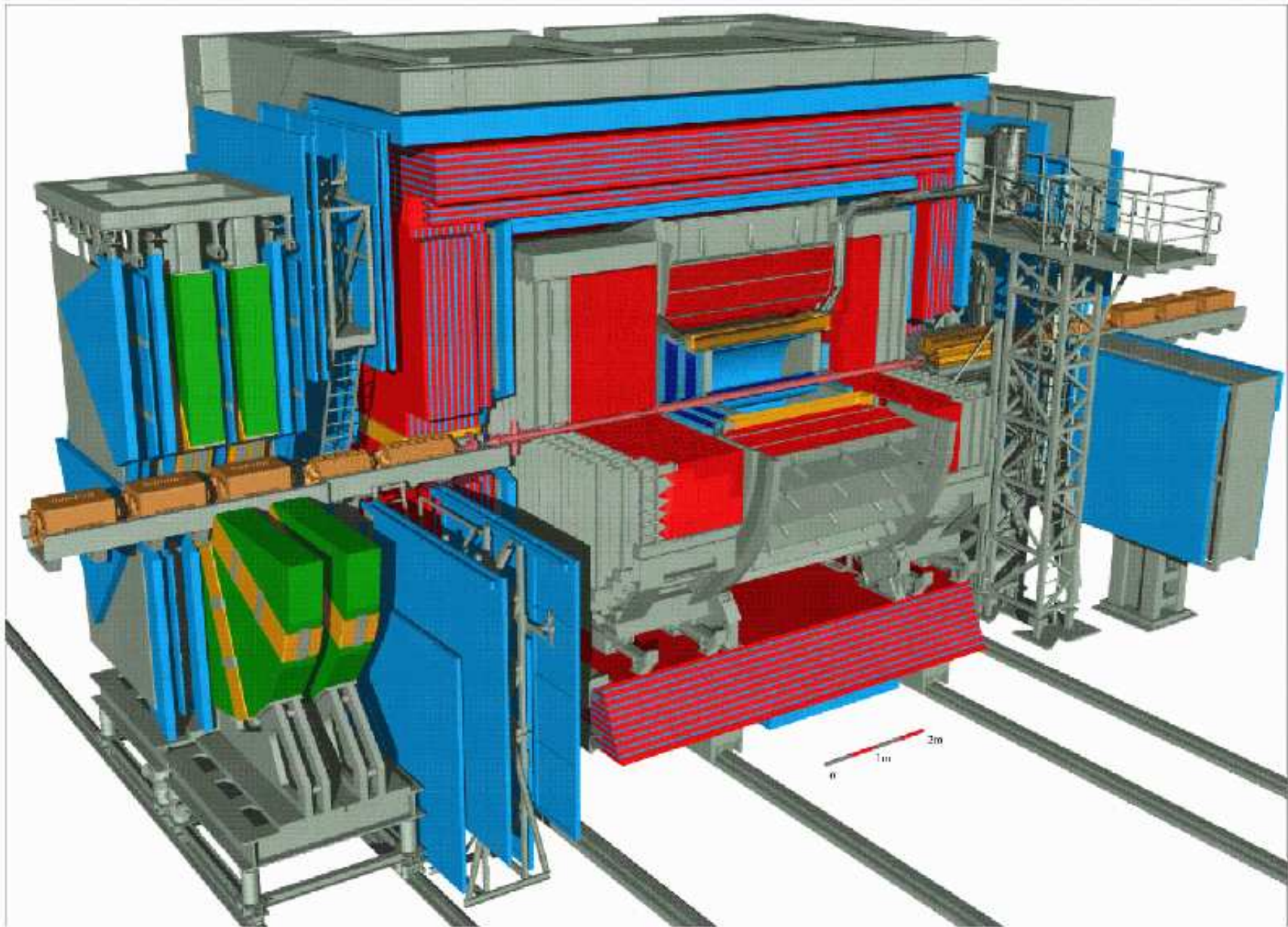
A Toroidal LHC ApparatuS (ATLAS)

Compact Muon Solenoid

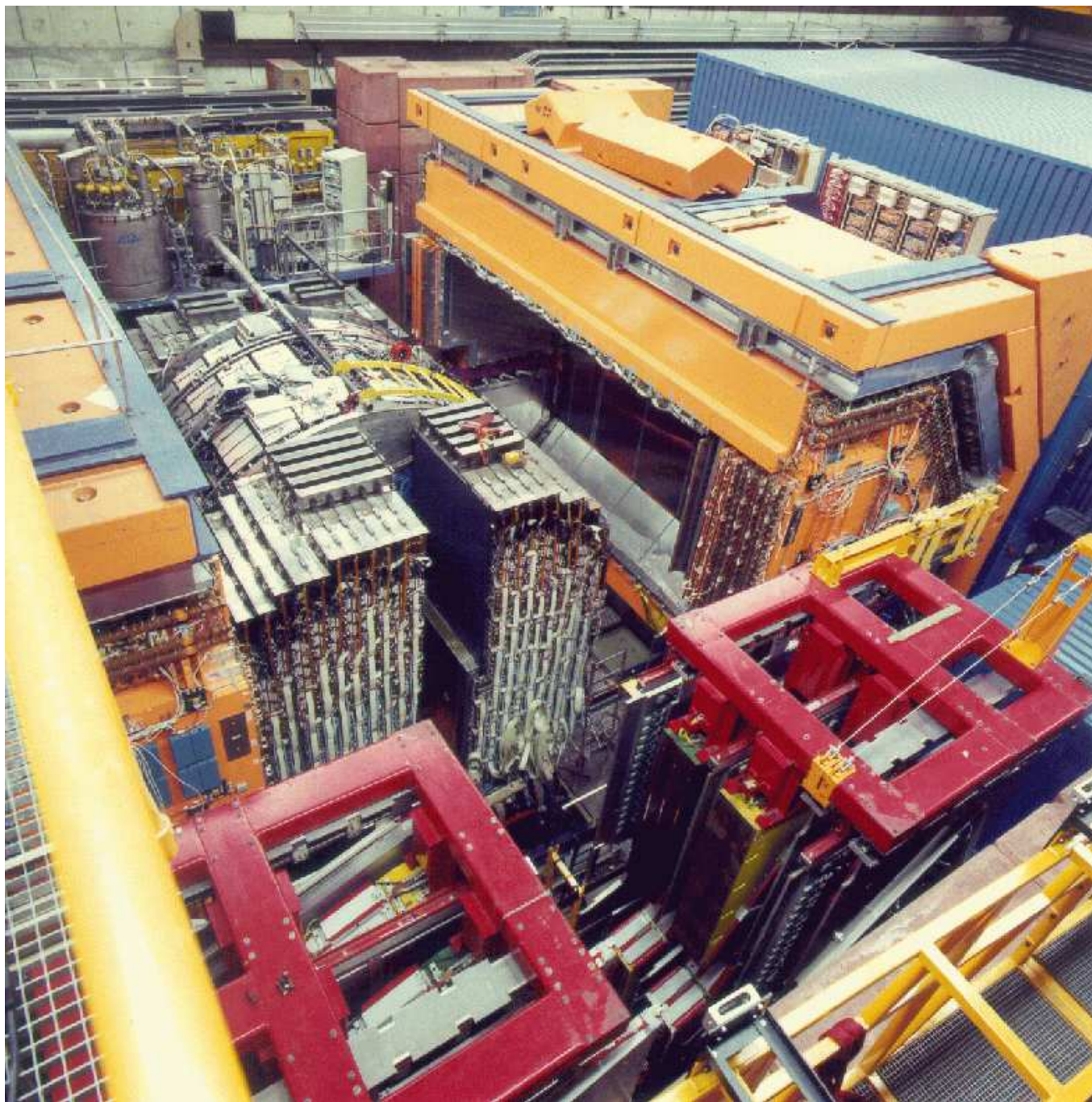

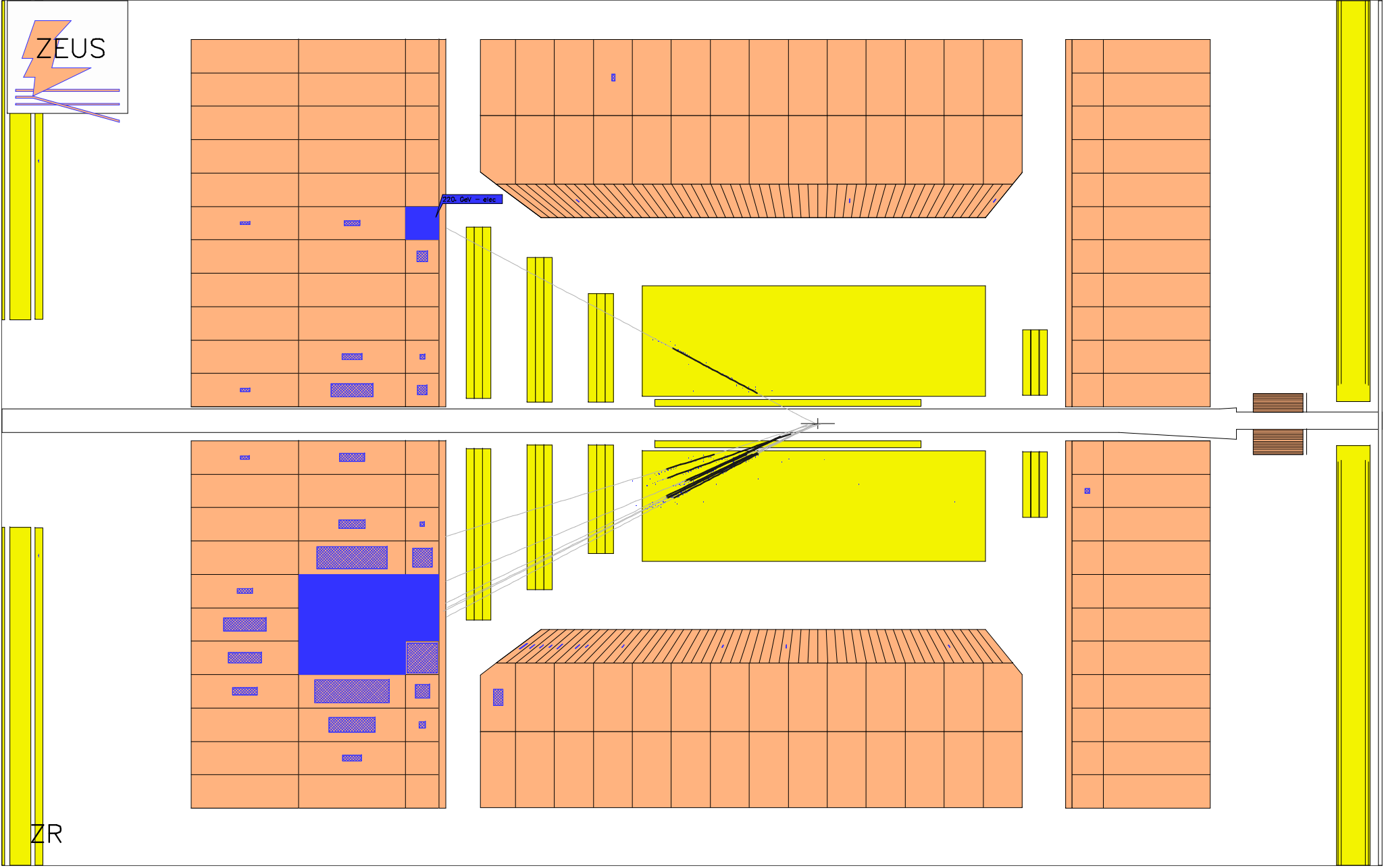
ZEUS (HERA)

Software :SDRC-IDEAS level V11
Performed by : Carsten Hartmann
Status : October 1993

Eksperyment ZEUS

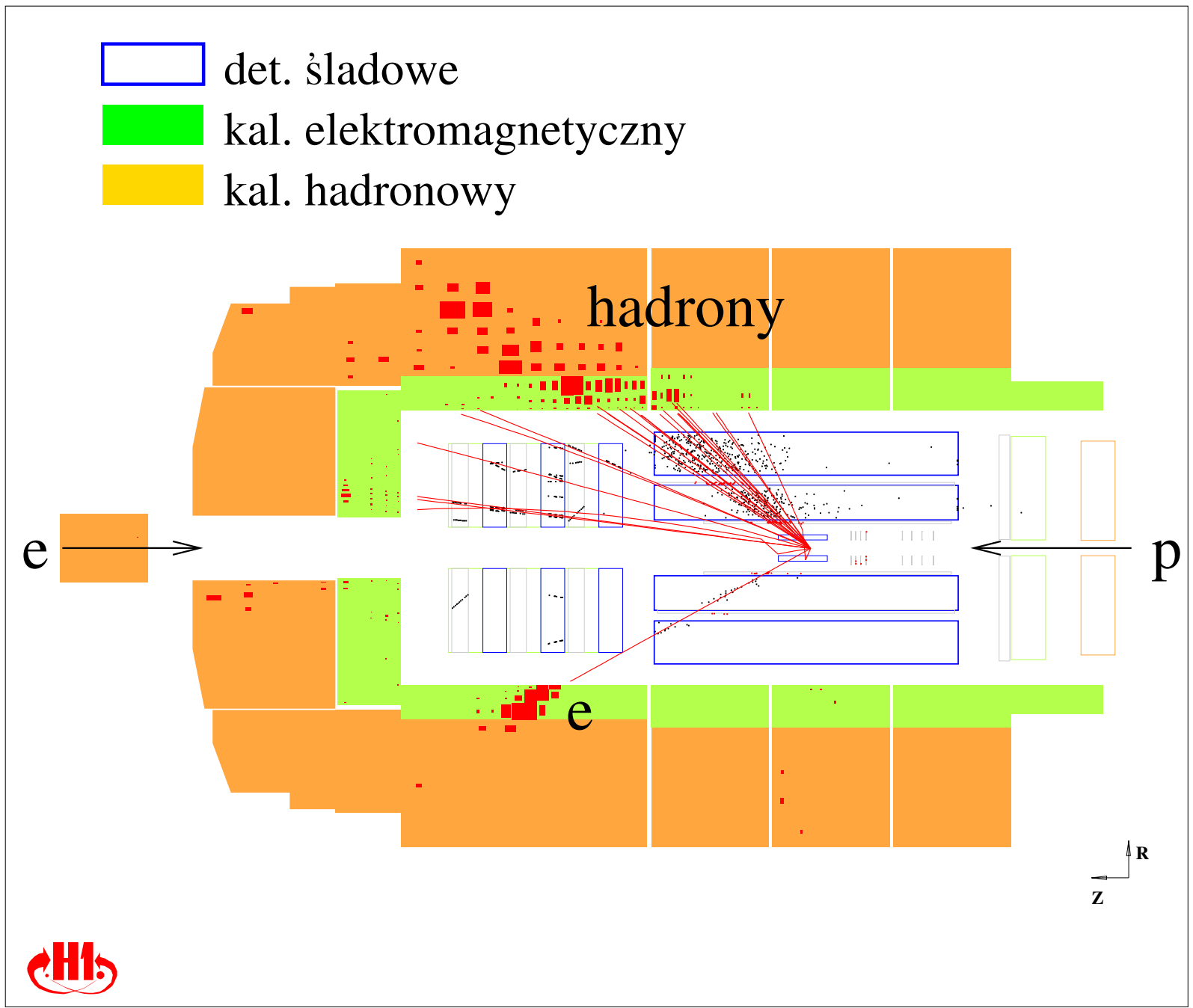

Przypadek rozpraszania elektron-proton **Ekspertment ZEUS**

Przypadek rozpraszania elektron-proton

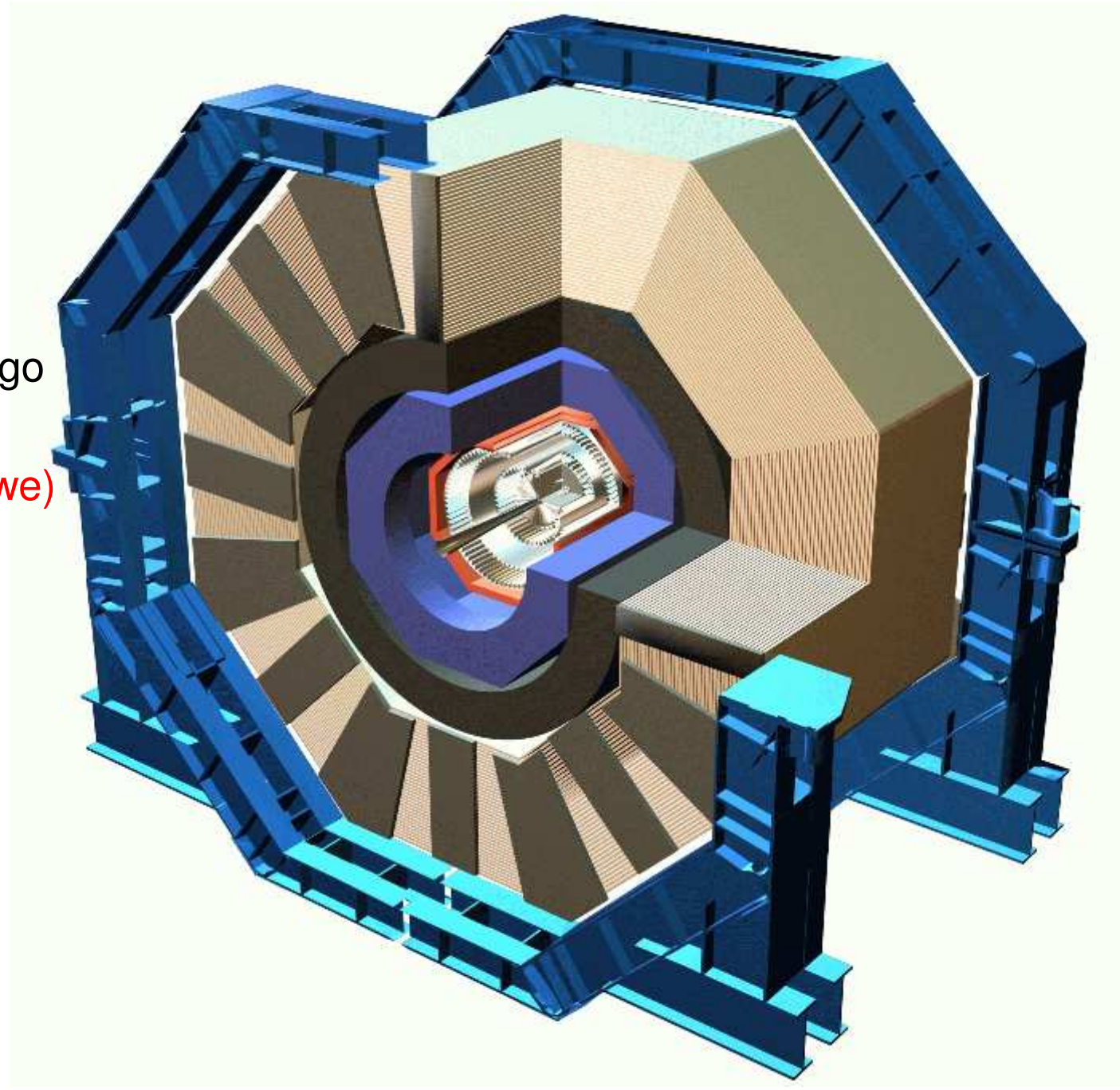
Ekspertment H1

SiD

Projekt detektora dla
eksperymentu przy ILC

Koncepcja detektora opartego
w całości o detektory
półprzewodnikowe (krzemowe)

Przyszłe detektory

Rekonstrukcja cząstek

Particle Flow Algorithm (PFA)

Detektor wyposażony w “kalorymetr śladowy” umożliwia pełną identyfikację wszystkich produkowanych cząstek i optymalny pomiar ich energii.

